

4. Горошко Е. И. Языковое сознание (ассоциативная парадигма): Автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра филол. наук. – М., 2001. – С.27-28.
5. Салихова Э. И. Структура ассоциативных полей лексических единиц при детском билингвизме: Дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук. – Уфа, 1999. – С 163-164.
6. Галунова Н.Н. Половозрастная специфика ассоциативных реакций у детей // Вестник международного славянского университета. – Харьков, 2003. – Т.6. – №1. – С 34-37.

Поступила 27.08.2004 г.

ДІЯЛЬНІСТЬ І. МУФТІЙ-ЗАДЕ В ОРГАНАХ ЗЕМСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ (КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

Л. Й. Корольова

В статье анализируется плодотворная работа И.Муфтий-заде в Евпаторийской земской Управе. Автор рассматривает следующую проблему: роль и место Исмаила Муфтий-заде в решении важнейших вопросов благоустройства Евпатории в конце XIX – нач. XX в. Цель исследования: на конкретных примерах определить вклад отдельных исторических личностей в историю Крымского региона.

Ключевые слова: уезд, земская управа, документ, должность

У статті аналізується плідна робота І. Муфтії-заде у Євпаторійській повітовій земській управі. Автор розглядає таку проблему: роль і місце Ісмаїла Муфтії-заде у вирішенні важливих питань стосовно благоустрою Євпаторії в кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Мета дослідження: на конкретних прикладах з'ясувати внесок окремих історичних особистостей в історію Кримського регіону.

Ключові слова: повіт, земська управа, документ, посада

The article throws light on the resultative activity of Ismail Myphyt-zade's in the Eupatorian Land Committee. To define the position and role of Ismail Myphyt-zade in solving of sound questions of the town planning and organization of public services in the end of XIX–beginning of XX centuries is a sphere of the author's interests. The goal of the investigation is to point out the role of separate historical individuals on the concrete examples in the Crimean region history.

Key words: ukase, Land Committee, document, position

Робота Євпаторійської повітової земської Управи вирізнялася чіткістю і злагодженістю. Відчувалася керівна рука й офіцерський досвід І. Муфтії-заде. Управа під його головуванням встигала стежити за найменшими змінами в житті повіту і відповідно реагувати.

За підписом І. Муфтії-заде видавалася низка поточної документації, що згодом подавалася у вигляді спеціальних доповідей на розгляд і затвердження Євпаторійським повітовим земським Зборам. Можна навести традиційний комплект доповідей, що подавалися на розгляд цього органу. Наприклад, у 1887 р. на сесії 14 – 18 жовтня, відповідно до декількох протоколів, вони були такими: з фінансового і бюджетного питання, про допомогу Євпаторійській земській гімназії, про жалування вчителів Михайлівського училища, про винагороду віроучителів Євпаторійського російсько-татарського міністерського училища, про виділення додаткових коштів за оренду приміщень для ремісничого повітового училища і двох парафіяльних навчальних закладів, про винагороду казначейству за збереження земських капіталів, про допомогу газеті «Переводчик» за зроблені і опубліковані нею переклади земських оголошень татарською мовою, про заяви власників земських станцій щодо збільшення кількості коней і сплату штрафів тощо [1, с.107].

Аналіз таких доповідних дає можливість реально оцінити внесок очолюваної І. Муфтії-заде Управи в розвиток Євпаторійського повіту.

Насамперед навчений гірким досвідом, І. Муфтії-заде прагнув до законного вирішення питань, особливо прав на заняття посад у місцевому земстві. Він уважно стежив за ситуацією, що складалася серед гласних Євпаторійського повітового земства. Про це свідчить той факт, що перші дві доповіді повітової Управи, наприклад, за 1885 р., були присвячені перевірці кількості гласних, законності і дійсності виборів. Крім того, голова Управи доповідав Зборам про заміни гласних, що відбувалися в органах Євпаторійського земського самоврядування [2, с.45-46, 43-44].

І. Муфтій-заде й очолювана ним Управа розуміли важливість збереження і зміцнення громадського порядку в Євпаторійському повіті. Від цього залежав не тільки спокій жителів у регіоні, але й поступальний розвиток економіки. Для цього Євпаторійська земська Управа запропонувала Зборам матеріально підтримати чинів місцевої поліції і виділити кошти на покриття їхніх квартирних витрат.

Значно пізніше, у ході першої російської революції 1905 – 1907 рр., І. Муфтій-заде зберіг проурядову позицію. На засіданні Євпаторійських повітових земських Зборів від 29 вересня 1906 р. він запропонував не допускати в приміщенні Управи «незаконних зборищ». Крім того, саме І. Муфтій-заде разом зі своїми однодумцями наполягав виділити «у розпорядження Управи 1000 карбованців для вживання заходів щодо охорони населення, не принижуючи гідності земства, і доручити Управі залучити в матеріальному відношенні до цієї справи всіх жителів повіту». Справа полягала в тім, що повітовий справник доповів Євпаторійським повітовим земським Зборам про те, що «у повітах губернії з'явилася ватага каторжан-розбійників, яких поліції піймати не вдається, оскільки деякі селяни переховують їх за гроші, а інші – через страх помсти» [3]. Більше того, у ті трагічні часи саме І. Муфтій-заде залишався одним із захисників честі і гідності імператора Миколи II. Він навіть вступив у конфронтацію з гласним Ф.М. Золотилевим, що репрезентував інтереси державного казначейства. Виявилось, що останній дозволив собі назватися «громадянином». У цей час І. Муфтій-заде миттєво відреагував: «Ще немає російських громадян. От російський імператор... і ми всі його піддані» [4].

Однак, з другого боку, йому був властивий і глибокий гуманізм. Він знав і розумів тяжкі умови, в яких опинялися особи, обмежені у свободі за вироками місцевої судової системи. Об'єктивно оцінивши ситуацію, І. Муфтій-заде зайнявся облаштуванням приміщень, призначених для заарештованих за вироками мирових суддів, почесним представником яких він був. Або, наприклад, на засіданні Євпаторійських повітових земських Зборів від 29 вересня 1905 р. І. Муфтій-заде підтримав головуєчого євпаторійського повітового предводителя дворянства М.П. Сербинова в питанні будівництва власного земського арештного будинку.

Виходячи з економічних потреб півдня країни і класових інтересів великих землевласників, І. Муфтій-заде й очолювана ним Управа рекомендували Євпаторійським повітовим Зборам підтримати пропозицію виконавчих органів Імператорського товариства сільського господарства півдня Росії від 24 березня 1884 р. Як відомо, жорстока експлуатація найманої праці в південноукраїнських губерніях, що розвивалися фермерським шляхом, призводила до класового протистояння. Ця пропозиція полягала в необхідності зміни законоположень, що стосувалися відповідальності сільськогосподарських робітників при порушеннях ними трудових договорів і зобов'язань.

Характерно, що значно пізніше І. Муфтій-заде знову повернувся до цієї злободенної теми. Відомо, що його було обрано делегатом на нараду, яка скликалась для розробки питання «про незадовільність існуючих правил при найманні робітників», оскільки ці правила не задовольняли як наймачів, так і найманих. Ця нарада була відкрита 21 листопада 1893 р. і проведена успішно.

У результаті дебатов І. Муфтій-заде та його колеги дійшли висновку про необхідність клопотання перед вищими інстанціями щодо низки важливих пропозицій. Серед них, по-перше, щоб договірний листок служив одночасно посвідченням особи на час не менше терміну, укладеного контрактом з оплатою гербового збору; по-друге, заборонити наймати робітників на термінові польові роботи за словесною домовленістю і, нарешті, по-третє, щоб наймачі, які укладають договори без «письмових видів, штрафувалися адміністративним порядком». В останньому випадку малися на увазі факти наймання робітника, який працював у іншого хазяїна, і набір батраків без «договірної книжки» [1, с.108; 5].

Однак класові інтереси не були сліпими і безжалісними інстинктами «визискувачів». Земці розуміли можливості виробників і час від часу прагнули полегшити податковий тягар. У даному випадку йдеться про те, що Управа, очолювана І. Муфтій-заде, поставила перед Євпаторійськими повітовими земськими Зборами питання про необхідність розподілу селянських сімей на певні розряди. Вони мали бути виділені, виходячи з «робочих сил» тієї чи іншої родини. Крім того, апарат стягування земських зборів був досить об'єктивним. Збереглося багато доповідних Управи Євпаторійським повітовим земським Зборам, що свідчать про зниження чи тимчасове призупинення стягування земських податків (Доповідні № 42). Однак вони стосувалися в першу чергу досить заможних людей: мірошників, шинкарів, промисловців, орендарів пристаней і навколишніх озер.

Дійсно, Євпаторійська повітова земська Управа та її голова І. Муфтій-заде прагнули підтримати сильних господарників. Це стосувалося, насамперед, місцевого селянства. Крім того, земці піклувалися про екологічний і природно-естетичний розвиток регіону. Виявляється, Управа запропонувала Євпаторійським повітовим Зборам «для заохочення» штучного лісорозведення на

селянських землях виділити невеликі кошти, які повинні були видаватися незалежно від відповідних урядових премій.

Істотному поліпшенню екологічної ситуації в краї мав служити план, що сприяв створенню загат. Вони були потрібні для утворення водоймищ, вкрай необхідних для якісного ведення господарства в посушливу пору року в маловодному Євпаторійському повіті.

Але, звичайно ж, одним з найважливіших питань, яким займалося місцеве земство, було сільське господарство. Воно здійснювало якісне планування й облік врожайності у рослинництві і стан тваринництва. Про це свідчать відповідні доповідні місцевим земським Зборам. Перша з них супроводжувалася відомістю про врожайність хлібів із середнім виведенням кількості пшениці, одержуваної з умовної десятини, а друга – про епізод у повіті зі звітом євпаторійського повітового земського ветеринара І. Воблого.

Відомо, що Управа пильно стежила за використанням земських коштів. Вона вимагала об'єктивного звіту про їх використання. Так, співробітники Управи розглянули докладний розпис виконаних робіт з ремонту, добудови і переобладнання земської лікарні. За нетривалий час на ці потреби Євпаторійським земством було освоєно понад 3135 карбованців. Це свідчить не тільки про злагодженість роботи колективу Управи, але і про пріоритети у використанні земських коштів.

До того ж Управа не була бездушною виконавською машиною. У той час їй на розгляд надійшло прохання одного селянина, що не мав можливості розрахуватися за медичне обслуговування в земській лікарні. Управа прийняла рішення просити Збори списати з інваліда цей борг.

Будучи старшим офіцером, І. Муфтій-заде розумів життєву необхідність для мирного і воєнного часу розвивати транспортну інфраструктуру регіону. Саме тому очолювана ним Управа постійно порушувала, наприклад, питання про прокладення залізничної колії. Скажімо, в жовтні 1885 р. саме вона порушила питання про будівництво колії: Євпаторія – Біюк-Онлар Лозово-Севастопольської залізниці. Тенденція підтримувати проекти, пов'язані з розвитком транспорту і шляхів сполучення, в діяльності І. Муфтій-заде продовжилася і значно пізніше.

Очевидно, напружена робота на посаді глави Євпаторійської повітової земської Управи забирала не стільки енергії, як часу. Якщо врахувати постійне місце мешкання родини Муфтій-заде в Сімферополі, то стає ясно, що ця служба була досить обтяжливою. Швидше за все, це було однією з найважливіших причин того, що І. Муфтій-заде був змушений залишити цю престижну посаду.

Був навіть випадок, коли І. Муфтій-заде зовсім залишав земські справи. Так, коли 30 липня 1887 р. у залі громадських зборів землевласників відкрився виборчий з'їзд, на посаду повітового гласного був висунутий саме він. Але з якоїсь причини, відповідно до другого листка, особам, що балотувалися в органи Євпаторійського повітового земства на триріччя, з 1887 р. займати посаду повітового гласного не дозволялося, і І. Муфтій-заде балотуватися відмовився.

Але вже на наступне триріччя, з 1891 по 1893 рр., кандидатура І. Муфтій-заде була знову висунута й обрана. Почався новий етап його активної земської діяльності. І. Муфтій-заде прагнув відповідально і кваліфіковано здійснювати свої обов'язки і регулярно з'являтися на сесіях Євпаторійських повітових земських Зборів. Так, відповідно до протоколу № 1 від 2 жовтня 1892 р. Євпаторійських XXVI чергових повітових земських Зборів І. Муфтій-заде, серед інших гласних, висунули в комісію для перевірки діяльності і звіту Управи за 1890 р., що свідчить про його вагомий авторитет [2, с.199-200].

І. Муфтій-заде був обраний гласним Євпаторійського повітового земства і на наступне триріччя. Так, другого дня після відкриття цих Зборів, 29 жовтня 1894р., він, як звичайно, був приведений до присяги як гласний, обраний по першій курії, згідно з «Положением о земских учреждениях».

Під час роботи чергових і позачергових засідань Євпаторійських повітових земських Зборів І. Муфтій-заде активно включався в роботу цього органу. Саме там він виявляв свою громадську позицію. Йому вдавалося здійснити безліч корисних для повіту заходів. І тільки хвороби зрідка не дозволяли йому брати участі в безпосередній роботі цього органу земського самоврядування.

Без сумніву, І. Муфтій-заде мав заслужений авторитет серед євпаторійських земців. Про це свідчать факти, згідно з якими він продовжував кілька разів обиратися до складу Ревізійної Комісії. Очевидно, кришталева чесність і офіцерська принциповість викликали безсумнівну до нього довіру гласних, що збиралися на засідання Євпаторійських повітових земських Зборів.

До обов'язків Ревізійної Комісії в той час входили контроль за грошовою звітністю, перевірка бухгалтерських книг і поточне діловодство Євпаторійської повітової земської Управи. Крім того, її члени звичайно робили огляд ряду об'єктів, зміст яких входив до безпосередніх обов'язків земських органів самоврядування. Серед них були: Євпаторійська земська лікарня, Євпаторійський повітовий арештний будинок і реміснична школа при Євпаторійському 2-му парафіяльному училищі.

Грошова звітність, бухгалтерські книги і поточна документація здебільшого не викликали нарікань. Більше того, Ревізійна Комісія висувала пропозиції про нагородження службовців Управи

грошовими преміями за сумлінне виконання своїх обов'язків. Але І. Муфтій-заде виявляв і принциповість у таких випадках. Так, він прагнув не розтринькувати земські кошти на подібні заходи, тим самим не привчаючи чиновників до частих і мало заслужених матеріальних винагород. Торкаючись кандидатури одного із земських чиновників, якого запропонували винагородити, І. Муфтій-заде «заявив, що чиновники, які служать в урядових установах, одержують значно менше жалування, на три роки раз одержують нагороду – і то вдячні».

У той же час Ревізійна Комісія виявляла тверду принциповість. Так, вона завжди реагувала на недоліки в роботі Управи і відразу ж вказувала на них. Наприклад, І. Муфтій-заде і члени Ревізійної Комісії в жовтні 1896 р. помітили шкідливу тенденцію щодо нагромадження недоїмок по земських зборах, на що відразу звернули увагу Євпаторійських повітових земських Зборів.

Від пильних очей ревізорів не могли приховатися й істотні недоліки, що зазвичай допускалися на об'єктах земського контролю. Так, 30 жовтня 1897 р. І. Муфтій-заде в складі членів Ревізійної Комісії був незадоволений положенням у земській лікарні. У цій важливій для регіону установі були виявлені нехлюйство і значні порушення. Виявилося, що в лікарні не було книги приходу і витрати ліків, особа, що завідувала наявністю білизни, не мала уявлення про її кількість, а доглядача взагалі не було.

Під час тієї ж перевірки в повітовому арештному будинку виявилося, що малолітніх порушників розміщували разом з дорослими, що, звичайно ж, далеко не сприяло виправленню дітей. Комісія справедливо вважала, що їх терміново необхідно було перевести до Сімферопольського притулку для малолітніх злочинців.

Часто І. Муфтій-заде і Ревізійна Комісія Євпаторійського повітового земства були незадоволені станом ремісничої школи при Євпаторійському 2-му парафіяльному училищі. Комісія зазначала, що приміщення навчального закладу не провітрювалося, не мало вентиляції і взагалі воно було неприпустимо вогким. У наступному році вона вказувала, що у класах брудно, на підлозі була вода і т.д.

Тоді ж був зафіксований і ще один неприємний факт. При огляді земської пустопорожньої землі виявилося, що на ній не було будівельного матеріалу, заготовленого для якоїсь земської будівлі [6].

Як людині відповідальній і принциповій, Євпаторійські повітові земські Збори доручали І. Муфтій-заде різноманітні поточні справи. Так, наприклад, на XXXVI черговій сесії він був обраний до комісії, що розглядала різні клопотання, «які мали бути обговорені Зборами». За час своєї діяльності ця комісія розглянула більше трьох десятків відповідних документів і підготувала їх для розгляду на Зборах. Фактично вона формувала порядок денний роботи Зборів, що обіцяв бути напруженим. Подібну роботу виконував І. Муфтій-заде і пізніше, у тому числі й на посаді голови комісії.

Висновки. Отже, роль Ізмаїла Муфтій-заде в розвитку земського самоврядування була істотною і прогресивною. Свідченням заслуг цього видатного діяча в цій важливій справі було призначення іменної стипендії і розміщення його портрета в залі засідань Євпаторійських повітових земських Зборів.

Література:

1. Ганкевич В.Ю., Таран П.С. Державна та правнича діяльність голови Євпаторійської повітової земської Управи Ізмаїла Муфтій-заде // Юридична біографістика: історія, сучасність та перспективи. Матеріали VIII Міжнародної конференції істориків права 15-18 вересня 2002 р. м. Феодосія. – Сімферополь: Всеукраїнський інформаційно-культурний центр, 2003. Постановления Евпаторийского XXI очередного уездного земского Собрания 14, 15, 16, 17 и 18 октября 1886 года. – Евпатория: Тип. М.Мурованского, 1887. – С.2-4, 13.
2. Постановления Евпаторийского XIX очередного уездного земского собрания 8, 9, 10 и 11 октября 1885 года. – Евпатория: Тип. М.Мурованского, 1886.
3. Постановления Евпаторийского чрезвычайного уездного земского Собрания 23-24 февраля, 29 июня 1906 года и XLI очередного того же года 27 сентября-4 октября с приложением протоколов заседаний Евпаторийского врачебного Совета за 1906 год. – Евпатория: Типография М.Мурованского, 1907. – С.106.
4. Постановления Евпаторийского чрезвычайного уездного земского Собрания 23-24 февраля, 29 июня 1906 года и XLI очередного того же года 27 сентября-4 октября с приложением протоколов заседаний Евпаторийского уездного врачебного Совета за 1906 год. – Евпатория: Типография М.Мурованского, 1907. – С.58.
5. Постановления Евпаторийского XXXI очередного уездного Собрания. 28-31 октября 1896 г. и журналы заседаний Евпаторийского врачебного Совета за 1895 и 1896 гг. – Евпатория: Тип. М.Мурованского, 1897. – С.36.

Поступила 08.09.2004 г.